

Volkskundemusea tussen identiteit en diversiteit

De 'Rencontres Européennes des Musées d'Ethnographie' in Parijs

Ad de Jong*

Motieven

Van 22 tot en met 24 februari 1993 vonden de *Rencontres Européennes des Musées d'Ethnographie* in Parijs plaats. Door conservator Martine Jaoul van het organiserend museum, het *Musée national des Arts et Traditions populaires* (in het kort ATP genoemd), was lang aan de voorbereiding van dit congres over *Musées et Sociétés dans l'Europe des Cultures* gewerkt. Bezorgdheid over het voortbestaan van de culturele verscheidenheid bij de toenemende integratie van de Westeuropese landen¹, alsmede ook de grote veranderingen in Oost-Europa leidden tot dit initiatief om collega's uit de Europese volkskundemusea bijeen te brengen om zich gezamenlijk te beraden over de rol van hun musea in de veranderde Europese constellatie. Vooraf is een internationale klankbordgroep viermaal bijeen geweest om te spreken over de thematiek, de organisatie van de diverse *tables rondes*, die dieper op een specifiek onderwerp zouden moeten ingaan, en over de eventuele oprichting van een Europees netwerk van volkskundemusea, die door de *Rencontres* dichterbij gebracht zou kunnen worden.

Het afgelopen jaar was bijzonder naar het congres uitgekeken. Eind 1991 was het ATP, een decennium geleden nog de trotse schepping van de vooraanstaande Franse museoloog Georges Henri Rivière, in een crisis geraakt die bij mij associaties oproep met de perikelen rond het Nederlands Openluchtmuseum in 1987. De bezoekersaantallen waren tot het voor Parijse begrippen extreem lage niveau van nog geen 20.000 per jaar gedaald en de oud-directeur werd verweten uitsluitend oog te hebben gehad voor de wetenschappelijke taak van het museum (het ATP vormt een combinatie met het wetenschappelijk instituut voor volkskunde). De minister wilde het ATP verplaatsen naar de provincie, in het Frans *délocalisation* genoemd. Dit kon echter worden afgewend; Martine Jaoul werd directeur van het ATP en het internationale congres werd nu ook gezien als een van de middelen om het naar binnen gerichte imago van het ATP te redresseren.²

De Grieken waren de Fransen echter voor, door in oktober 1992 in Athene een congres voor volkskundemusea uit het Europa van de Twaalf te organiseren. Bij dit congres stond de bevordering van de noord-zuid contacten centraal. Deze zijn mede nooit zo intensief geweest doordat landen als Frankrijk, Spanje, Portugal, Italië en Griekenland geen openluchtmusea kennen en niet deelnemen aan de congressen van het Verbond van Europese Openluchtmusea, tot nu toe de enige Europese organisatie op het gebied van volkskundemusea in Europa.

Bij de *Rencontres* in Parijs was nu geheel Europa welkom én aanwezig. 350 collega's uit 29 Europese landen maakten van de gelegenheid gebruik kennis te nemen van recente ontwikkelingen, niet alleen in openluchtmusea, maar ook in volksculturele 'binnenmusea'. Het was de Franse organisatoren duidelijk erom te doen, de Oosteuropese collega's aan zich te binden en de centrale positie van het ATP te versterken. Oosteuropese participanten werden zodig vrijgesteld van verblijfskosten en met name uit Roemenië, het traditionele Franse bolwerk op de Balkan, kwam een groot aantal deelnemers.

Identiteit

"We hebben tenminste begrepen, dat we elkaar niet begrijpen", verzuchtte een van mijn collega's op de laatste congresdag en ik denk dat hij met deze woorden een ervaring van drie dagen confereren weergaf die meer inhoud heeft dan deze simpele woorden doen vermoeden.

den. Wie namelijk dacht dat, nu de Oosteuropese collega's vrij kunnen spreken, een klimaat zou ontstaan van wederzijds begrip en gezamenlijke aanpak, kwam bedrogen uit. De luide roep van Oosteuropese collega's om bevestiging van hun nationale of etnische identiteit voerde de boventoon, terwijl de Westeuropese deelnemers naarstig op zoek waren naar acceptabele vormen van 'eenheid in verscheidenheid' oftewel een harmonisch samengaan van economische en politieke eenwording met culturele diversiteit.

De plenaire zittingen bestonden hoofdzakelijk uit lezingen van een aantal spraakmakende museumdirecteuren zoals de gast van overzee Roland Arpin (*Musée de la Civilisation*, Québec, Canada) en Jacques Hainard (*Musée d'ethnographie de Neuchâtel*, Zwitserland) of bekende hoogleraren, zoals de historicus Krzysztof Pomian (van Poolse origine, wonend in Parijs) en de volkskundige Gottfried Korff van de universiteit van Tübingen (Duitsland).

Pomians betoog over de unificerende en diversifiërende tendensen in de geschiedenis van Europa maakte op mij grote indruk.³ Als gevolg van twee industriële revoluties en de elektronica-revolutie lijkt er volgens Pomian uitsluitend een unificerend proces aan de gang. De unificatie betreft niet alleen het verdwijnen van regionale verschillen in bijvoorbeeld eet- en kledinggewoonten. Voor het eerst in de geschiedenis omarmt vrijwel geheel Europa democratische idealen als vrije verkiezingen en vrijheid van drukpers en is vrijwel overal min of meer een markteconomie ingevoerd. Niettemin zijn er volgens Pomian bij een dergelijk unificatieproces ook mechanismen werkzaam, die nieuwe diversiteit doen ontstaan doordat andere groepen een kans krijgen op de voorgrond te treden. Als voorbeeld noemde hij de kerstening van Europa, verreweg het grootste unificatieproces uit de geschiedenis, die geleid heeft tot nieuwe diversiteit. Gezien het feit dat nieuwe vormen van verscheidenheid ontstaan, riep Pomian de musea op zich niet te beperken tot een nostalgische missie, gericht op hetgeen verloren gaat aan tradities, maar ook een explorerende missie op zich te nemen, op zoek naar het ontstaan van nieuwe tradities en diversiteit.

Wetenschappelijk onderzoek

Ook Korff probeerde de 'retro-mode' een halt toe te roepen, maar zijn benadering was pessimistischer dan die van Pomian. Hij ziet musea en wetenschap verder uit elkaar groeien. Volgens Korff zijn volkskundemusea al te veel plaatsen geworden waar het verleden gevierd wordt in plaats van onderzocht. In het voetspoor van Hermann Lübke ziet hij deze viering als een vorm van compensatie voor wat men in het dagelijks leven mist.⁴ Deze tendens heeft geleid tot een ongekende groei van musea, maar heeft tegelijkertijd de kloof tussen het museum en de wetenschappelijke volkskunde vergroot. Om in de identiteitsbehoefte te voorzien hebben de musea een hogere prioriteit gegeven aan design en theatraliteit in plaats van aan analyse en documentatie. Korff staat dan ook sceptisch ten opzichte van de toekomst van het wetenschappelijk werk in musea. De oorzaken van de polarisatie tussen musea en onderzoek zijn volgens hem te structureel geworden om op korte termijn deze kloof te overbruggen.

Het ronde-tafelgesprek over de *rôle des sciences humaines dans les musées d'ethnographie*, waarvan de leiding aan mij was toebedeeld, stond grotendeels in het teken van het 'identiteitsvraagstuk'. Van de zes sprekers kwamen er vijf uit Oost-Europa. Men stond vooral stil bij de grote heroriëntatie die daar plaatsvindt, zowel in het volkskundig onderzoek als op museologisch gebied. Gedurende decennia verhinderden verboden en controles het vrijelijk publiceren van onderzoeksresultaten, met name wanneer het ging om godsdienstige onderwerpen, interetnische relaties of minderheden. Volkskunde werd als reactionair beschouwd en interesse voor het specifieke in de cultuur als nationalisme. Nu zijn de volkskundemusea in Oost-Europa bezig nieuwe lijnen uit te zetten en onderzoeksprogramma's op te stellen. Daarbij zijn voor ons vanzelfsprekende zaken voor hen ongekende nieuwe mogelijkheden, zoals de gelegenheid om collecties in het buitenland te bestuderen.

In de nieuwe programma's krijgen de volgende drie activiteiten bij de Oosteuropese sprekers prioriteit:

- 1 onderzoek naar de *etnische identiteit*: waar is deze bewaard gebleven, waar is deze getransformeerd en onder welke invloeden?
- 2 onderzoek naar de *inter-etnische relaties*, zowel in eigen land als over de grens: welke mogelijkheden biedt comparatief onderzoek en is het mogelijk met collega's uit de buurlanden onderzoeksprogramma's uit te voeren?
- 3 het weer opnemen van *contact met volkskundemusea in West-Europa*, deelname aan colloquia en vorming van een nieuw onderzoekscircuit met Westeuropese landen.

Methodologisch is er een sterke tendens, het object centraal te stellen. Om de betekenis ervan te begrijpen wordt interdisciplinaire studie vooropgesteld. Binnen dat kader wordt de historische context en diachronisch onderzoek het belangrijkste geacht.

Het historisch perspectief, maar dan in veel ruimere zin, stond ook centraal bij Gaetano Forni uit Milaan, de wetenschappelijk directeur van het agrarisch-historisch museum van Lombardije. Hij ontwikkelde een periodisering van de cultuur op basis van de relatie van de mens tot zijn omgeving. Op het ogenblik zijn wij volgens Forni in een overgangsfase tussen een cultuur die gericht is op verhoging van de voedselproductie naar een bewustzijn dat de produktiviteit in toenemende mate afhankelijk is van het behoud van het milieu.

In het debat kwam de vraag naar voren wat de verantwoordelijkheid van de wetenschappelijke medewerkers in musea is in relatie tot de maatschappelijke behoefte aan identiteitsbevestiging. Deze vraag is van morele aard. Enerzijds maakt de onderzoeker deel uit van de samenleving die op zoek is naar haar identiteit, anderzijds mag hij als wetenschapper universaliteit en pluraliteit niet uit het oog verliezen. Met nadruk werd ook vanuit de zaal gewezen op de noodzaak, te voorkomen dat musea zich opsluiten in een bekrompen identiteitsbegrip. Voor sommigen zou het identiteitsbesef ook vanuit het brede perspectief van een gezamenlijke Europese identiteit gezien moeten worden, waarbij bestudeerd dient te worden op welke wijze deze zich onderscheidt van niet-Europese identiteiten. De vraag is echter of dit perspectief wel zo breed is als het lijkt in een toenemend multiculturele en multiraciale samenleving.

Het perspectief van de musea voor niet-westerse cultuur

De benadering van de zijde van musea voor niet-westerse cultuur, die eveneens uitgenodigd waren voor het congres, vormde een duidelijk contrast met de fixatie op de eigen identiteit bij een aantal volkskundigen. Met de bijdragen van Peter Bettenhausen van het *Museon* in Den Haag en Hein Reedijk van het *Museum voor Land- en Volkenkunde* in Rotterdam was Nederland in deze sector goed vertegenwoordigd. Vanuit deze hoek werd de nadruk gelegd op de bijdrage die musea kunnen leveren aan menselijke solidariteit en wederzijds respect. Een museum voor niet-westerse cultuur kan intermediair zijn tussen de culturen van immigranten en onze eigen post-industriële samenleving, een forum waar werelden elkaar raken en mensen elkaars tradities leren kennen.

Fel en provocerend, zoals men van hem kan verwachten, was Jacques Hainard, de directeur van het *Musée d'ethnographie de Neuchâtel*. "Als er iets is dat volkskundemusea moeten afschaffen, dan is het de bevrediging van identiteitsgevoelens en obscentiteiten als patriottisme of nationalisme", aldus Hainard. Het advies dat hij aan Oosteuropese musea gaf, was de dadendrang, die na het verdwijnen van de marxistische regimes ontstaan was, onmiddellijk te stoppen. Veel beter is het volgens hem voorlopig niets te doen, dat wil zeggen eerst eens heel goed na te denken in plaats van als een *assassin de la mémoire* veertig jaar marxisme weg te werpen, zoals het *Museum für Deutsche Geschichte* in Oost-Berlijn na de val van de muur gedaan heeft.

Documentatieprojecten

Als een verademing heb ik het ervaren, lezingen te horen waarin nationale of etnische identiteit niet expliciet aan bod kwamen, zoals die van enkele Scandinaviërs over de wijze waarop zij het hedendaagse dagelijks leven voor de toekomst vastleggen. Interessant zijn de twee dagboekprojecten die in Zweden en Denemarken zijn georganiseerd. In Zweden heeft

Nordiska Museet de mensen gevraagd in dagboekvorm te beschrijven, hoe zij op 14 mei 1991 (een willekeurige dag) leefden en werkten. Er werd slechts met een aantal zeer open vragen een indicatie gegeven van wat de dagboekschrijver zou kunnen opnemen, zoals: een beschrijving van zichzelf, de kleding, het eten, het werk, de mensen die hij die dag ontmoette, wat hij 's avonds deed. Het resultaat was boven verwachting: 10.000 dagbeschrijvingen. In eerste instantie is een selectie gemaakt voor publicatie (anoniem) in een boek dat in 1992 het licht zag en waar zeer veel vraag naar is. In Denemarken is door *Nationalmuseet* een vergelijkbaar project georganiseerd op 2 september 1992. Dit heeft mede door de ondersteuning van de Deense radio zo'n algemene bekendheid gekregen, dat 55.000 beschrijvingen (dat wil zeggen door rond één procent van de bevolking!) zijn ingestuurd. Er is reeds veel interesse getoond in het verzamelde materiaal, ook van andere wetenschappelijke zijde, zoals taalkundigen.

Het vastleggen van oude technieken, traditionele feesten, dans en muziek is een andere vorm van documentatie waar veel musea zich mee bezig houden en waarover tijdens het congres in Athene al veel gesproken is. In Nederland is het steeds moeilijker mensen te vinden die ambachtelijke technieken nog beheersen. Hier spitst het probleem zich toe op de betrouwbaarheid van de demonstratie, het is bijna uitsluitend een kwestie van interpretatie geworden. In gebieden in het zuiden en oosten van Europa komen ambachtelijke werkwijzen echter nog daadwerkelijk voor, al is ook daar nu een snel veranderingsproces op gang. Volkskundemusea hebben in deze landen een belangrijke documenterende taak. Met de moderne audiovisuele middelen kunnen nog bestaande tradities veel beter worden vastgelegd dan destijds in ons land. Het is echter de vraag of juist waar nog ambachten vast te leggen zijn, de financiën toereikend zijn om met de modernste middelen en methoden te werken en het faseverschil volledig te benutten.

Documentatieprojecten zoals de Scandinavische of de vastlegging van technieken laten zien hoe een nauwere samenwerking middels een netwerk concrete resultaten kan opleveren waar de deelnemende instellingen werkelijk baat bij kunnen hebben.

Frankrijk na Rivière

Uiteraard was het ook een goede gelegenheid de Franse situatie te verkennen, waar de epigonen van Georges Henri Rivière sleutelposities bekleden. Overigens betekent dit niet overal stilstand sinds de dood van de grote voorganger in 1985. Sommige musea, zoals het *Ecomusée du pays de Rennes* of het *Musée Dauphinois* in Grenoble, zijn sprankelend eigentijds en de leiding van het *Musée de Bretagne*, een van de vroege parapadaardjes van Rivière, deinst niet terug voor een grootscheepse herinrichting.

Het ecologisch perspectief, waar ook Forni op duidde, maakt het ecomuseum-concept interessant en het is zeker de moeite waard de Nederlandse blik wat vaker zuidwaarts te richten dan tot nu toe gebeurt.⁵ Dit geldt overigens niet alleen voor de ontwikkeling van de ecomusea, maar ook voor de interessante museumdiscussie die in Frankrijk is ontstaan naar aanleiding van de bedreiging van het ATP, waar ik in het begin op wees. De Franse situatie vertoont enige interessante parallellen met de Nederlandse, in het bijzonder wat betreft de hegemonie van de kunstmusea.⁶

Conclusie

Het congres bood behalve een interessante *tour d'horizon* van projecten in andere landen vooral stof ten overvloede voor degenen die nadenken over de rol van volkskundemusea in de samenleving en in het bijzonder de positie van de wetenschapsbeoefening in deze musea. Volkskundemusea zijn duidelijk in opmars, willen naar een Europees netwerk toe, maar is de tijd daar al rijp voor?

Westeuropese collega's spreken over identiteit in relatie tot de Europese integratie of de multiculturele en multiraciale samenleving en maken zich zorgen over het voortbestaan van culturele diversiteit.

In Oost-Europa dreigt het ideologisch vacuüm snel te worden opgevuld met etnische en nationalistische sentimenten, zoals al eerder, in 1990, was gebleken tijdens het congres van het Verbond van Europese Openluchtmusea in Tsjechoslowakije.⁷ Tegen de achtergrond van de etnische oorlog in het voormalige Joegoslavië belooft dit niet veel goeds en zeker geen culturele diversiteit binnen de grenzen van het eigen gebied.

Deze tendens riep tijdens het congres dan ook behoorlijk weerstand op bij sommige West-Europeanen, die hun collega's uit het oosten in de nationalistische en racistische valkuilen van de eerste helft van de twintigste eeuw zien storten. Op hun beurt verwijten Oost-Europeanen ons de situatie ter plekke niet te kennen en te oordelen vanuit een luxe-situatie.

Tot de oprichting van een organisatie van Europese volkskundemusea is het aan het eind van het congres niet gekomen, al is wel afgesproken, dat er *en petit comité* aan wordt verder gewerkt. Voor een eensgezinde samenwerking tussen alle Europese volkskundemusea zal er echter nog heel wat water door de Seine en vooral door de Donau moeten stromen.

Zo is het nog niet duidelijk of musea in Oost-Europa uiteindelijk een matigende rol gaan spelen, of nationalistische gevoelens zullen aanwakkeren. In hoeverre zal het *Ulster Folk and Transport Museum* in Noord-Ierland, dat wederzijds begrip tracht te bevorderen bij katholieken en protestanten, Oost-Europa tot voorbeeld strekken?⁸ Wordt onderzoek naar de gemengde dorpscultuur in het noordwesten van Roemenië een hecht samenwerkingsproject tussen Roemeense en Hongaarse volkskundigen of wordt het een wetenschappelijke en museale ondersteuning van etnische zuivering? Ik heb tijdens dit congres het woord identiteit te veel gehoord en het woord solidariteit te weinig.⁹

* Drs. A.A.M. de Jong (1947) is historicus en als staffunctionaris beleidsontwikkeling verbonden aan het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem. Hij bereidt een proefschrift voor over de musealisering van de volkscultuur.

1. Onder Oost-Europa versta ik in dit verslag de ex-communistische landen, onder West-Europa de landen ten westen van het voormalige ijzeren gordijn.
2. Voor een beschrijving van de bestaanscrisis van het ATP zie: Wassilia von Hinten, 'Vom Volkskunstmuseum zum Museum der Gesellschafts- und Alltagskultur', *Bayerische Blätter für Volkskunde* 19 (1992) 1 (maart) 3-17, en Wassilia & Wolfgang von Hinten, 'Fortsetzung der Diskussion um die "Musées des Arts et Traditions Populaires" in Frankreich', *Bayerische Blätter für Volkskunde* 19 (1992) 4 (dec.) 197-208.
3. Zie ook Krzysztow Pomian, *L'Europe et ses nations* (Parijs: Gallimard, 1990).
4. H. Lübke, 'Der Fortschritt und das Museum', *Dilthey Jahrbuch* 1 (1983) 39-56.
5. Een goede introductie is 'Dossier écomusée', in: *La Muséologie selon Georges Henri Rivière. Cours de Muséologie / Textes et témoignages* (Parijs: Dunod, 1989) 146-165.
6. Verzet tegen de buitensporige aandacht voor kunstmusea is te vinden bij: Jean Cuisenier, 'Que faire des arts et traditions populaires?', *Le Débat* 65 (mei-juni 1991) 150-164, en Jan Vaessen, 'The inflation of the new. Art museums on their way to the 21st century' [nog niet gepubliceerde lezing voor het congres 'Art museums and the price of success', georganiseerd door de Boekmanstichting, Amsterdam dec. 1992].
7. Ad de Jong, 'Musea in Oost-Europa: Koorddans en boven de afgrond van de etnische identiteit', *Museumvisie* 14 (1990) 4 (dec.) 142-143.
8. Alan Gailey, 'Conflict-resolution in Northern Ireland: the role of a folk museum', *Museum* (UNESCO, Parijs) 175 (1992) 3, 165-169.
9. Naar analogie van Adelhart Zippelius, 'Über ethnische Identität und übergreifende Solidarität', in *Tagungsbericht Schweiz 1988 Verband europäischer Freilichtmuseen* (Meiringen, 1990) 18-21.